

La mastralia d'Ursera (1425)

Autor(en): **Muoth, J. C. / Gaudenz, Men**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **58 (1944)**

PDF erstellt am: **06.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-213610>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La mastralia d'Ursera <1425>

Chantada naziunala da J. C. Muoth.

Traducziun da dr. med. Men Gaudenz, Scuol.

Notizhas istoricas

Fingià daspö sia fundaziun possedaiva la clostra da Mustèr (Müstair, Disentis, Desertina) grands bains e drets in Val d'Ursera (Urserental). Ils massers da tals bains eiran d'origen rumantsch e staivan suot il domini patrimonial dals abats da Desertina. Ils abats e cun els insembel la Cadi (La Cadi = das Gotteshaus Disentis, clostra e pövel) possedaivan eir ils drets da transit ed edschai-van ils dazis per ir sur il Gotthard (plü bod dit munt Avellin), l'uschè nomnà dazi da San Plazi.

Ma durant il 12 e 13avel secul paran ils cunts da Rapperswil e davo ils cunts da Habsburg, chi exerzaivan la suprema giurisdicziun in la val, dad avair usurpà eir l'explotaziun dal transit e trafic sur il Munt Avellin (Gotthard). Quels signuors han alura eir colonisà diversas cuntradas da la val cun paurs tudais-chs.

Tanter ils Tudais-chs e'ls Rumantschs eiran fingià da quels temps natas dispittas e differenzas, perquai cha'ls Tudais-chs eiran gnüts chasats aint sün territoris, dals quals ils Rumantschs pretendavan chi appartegnan pro lur bains e pro lur pas-chs. Ün pa plü tard avaivan percunter ils abats, sco chi para, reuschi da restorar lur veglia supremazia sur la vallada e reconquistà ils dazis.

Ma fingià daspö l'an 1237 s'avaiva preschantà ün oter adversari e concurrent per il possess dal Gotthard o Munt Avellin. Ils Uranais avaivan da quel temp ruot tras la via in Val Scalina (Schöllenen). Els han eir giodü fich lönch il pass cun il permiss da l'abat, pajand il dazi; ma davo lur lia cun Lucerna (1332) e davo avair fichà pè in Val Leventina (1331) eiran els dvantats plü inguords e vulaivan s'impatrunir cun la forza dal pass sur il Munt Avellin (Gotthard).

Dal 1332 ais que gnü ad üna ferma luotta in Val d'Ursera tanter la Cadi ed Uri, ingio cha'ls clostrals han gnü üna granda sconfitta. Il mastral Tin de Sax (frar da l'abat Martin de Sax), il

conductur dals Sursilvans, dess perquai esser gnü chastia sün roba ed onur ed haja, in seis vegls dis, gnü da girar pels cumüns intuorn per la murdieua. Uschè vegna quintà. Ma pacs ans plü tard han ils paurs da la Cadi, suot Guglielm Pultengia, vint cumplettamaing ils Uranais in la victorgia da Realp. Dal 1339 ais gnüda conclütta la pasch tanter l'Uri e la Cadi, e la clostra ha mantgnü seis drets.

Uri ha intant cuntinuà cun sia politica pervia dal Gotthard e guadagnà ün grand parti in Val d'Ursera, ils Tudais-chs. La Val d'Ursera ha dal 1410 conclüt cun Uri ün vicendaivel dret da vashinadi (Landrecht) cun resalv percenter vi da las alps e pas-chs e da tuots drets da l'abat da Mustèr.

Ma dal 1425 eira l'istess gnüda preparada üna secessiun da la vallada ed üna definitiva alianza o incorporaziun cun Uri. Udind da quai l'abat Peider da Pultengia, chi avaiva fundà dal 1424 la Lia Grischa, schi as ha el rendü cun ün grand seguit ad Ursera ed ais là dal tuot inaspèttadamaing cumparü davant la mastralia, ha là miss in confusiun seis adversaris ed ha sdatasà cun seis pled rumantsch las veglias algordanzas e simpatias dals Rumantschs nativs, da maniera cha sün sia dumanda: Scha'ls Ursanais, chi sajan tantüna per la plüpart naschüts rumantschs e nudrits da mammas rumantschas vöglian bain restar glied da la Crusch da San Plazi (arma dal convent) o dvantar sudits dal tor dad Uri (Uristier) l'intera raspada ha exclamà, cha'ls Ursanais vöglian restar fidels a San Plazi.

Davo quista decisiun ha l'abat mantgnü per intant seis drets, ma plü tard e plan a plan ais gnüda la Val d'Ursera tras l'augmentant trafic sur il Gotthard suot il domini dad Uri, bainschi cun resalv da divers drets.

La poesia chi segua cumbina cun licenza poetica quels fats qua surmenziunats e divers dits populars per descriver il cumbat per il Munt Avellin e quel tanter las duos naziuns, Rumantschs e Tudais-chs, ün cumbat chi ha gnü lö eir in diversas otras valladas, per ex. in Partens (Clostra), Lumnezia e. u. i.

Las persunas sun per part istoricas, per part inventadas, ma tuottas appartegnan cun lur noms da famiglia a las cuntradas in dumanda.

Co cha l'abat da Mustèr, Peider da Pultengia,
va a la mastralia ad Ursera

Zuond superba chavalgiada,
rotscha ferma sco da guerra,
pass' ils truois da val d'Ursera:
signur Peider de Pultengia,
ch'ais abat da Desertina,
va a pèr cun Clà Camengia,
il masser da glied cumüna
e magiur da Hospental.
A quels sieua Gion Pultengia
sco manader e mastral.
Signur Peider fa viadi
cun la glied dal vasalladi,
cumpagnà da quatter paders,
ils capabels buns güraders
per las causas e fatschendas
delicatas ed urgentas —
parchürà da cumbattants
simpels, nöbels, pitschens, grands.
Tuots undraivels d'la Chadè
radunats s'han in rudè.
A l'abat la crusch straglüscha
suot la lada barba grischa.
Gion Pultengia tain sa spada
sper sa cossa inferrada.
La bandera da la Lia
porta Vuolp de Sulvania.
Jon de Paisel tain sa lantscha
sülla tschinta in balantscha
ed i glüschan cler ils spruns
d'Adalbertus de Chaschliuns.
Ma plü glüm dan las chaplinas
dals duos figls da Clà de Spinaz.
Cul turtschet ferm aint in man
vain de Medel il Pajan.

Paul de Sax vain eir, giagliard,
sülla spadla l'alumbard.
Plazi Berther vain sün piazza
cul mazzüch sülla corazza.
Cul martè da fabger grand,
leidamaing as preschantand
vain il fabger: Risch Liconis
cun seis dschender de Antonis;
Jachen Fiergna de Bugaus
Jon d'Artuglia, giò da Laus,
cul Signur, van de Zignau. —

* * *

Sülla prada, sülla gonda
sta il pövel e dumonda:
«Che dà quai danöv cavi,
cha l'abat cun tal premura
hoz as renda sur l'Alpsura?
Vain la *Lia suot l'Ischi*
our d'Ursera disturbada?»
Tuot la glied ais agitada.
fa sbragizi e sbajocca.
«Nossa Lia nu sbalocca.
Nossa Lia pac importa
als vaschins davant üsch porta
dal Gotthard e Val Scalina;
separats sun stats adüna
tras las cornas dal Badus
han gnü pac da far cun nus:
Isolats in lur vallada,
d'ota pizza circondada
vivan els in disfidanza
da scodüna cumünanza.

Sco sulvadis as cunvegnan
tanter pêr e ferm mantegnan
lur üsanças, drets privats,
accordats dals vegls abats.
Nu s'intrian d'nossas Lias,
giodan svessa lur fadias.
Els nu vôn savoir da grazchas,
portan svessa lur disgrazchas
as vantand cun spiert sulvadi
d'esser liber signuradi
e s'abstinan cun fervenza
da scodüna dependenza,
portan svess cun aversiun
dals abats la protecziun,
arcuguoschan strusch ils drets
chi sun veiders e perfets.»

* * *

Uschè va cun Clà Camengia
signur Peider de Pultengia
sü d'la senda dad Ursera,
sco ün paster e'l da vera
cun seis homens dad escorta,
giand amunt sur laina storta
sü tras gondas e vallatschs,
plains da peidras e crappatschs
tras la naiv e tras la glera,
vers la costa lavinera
tanter tschofs da rös' alpina,
tanter zonders plains d'braïna
e svanescha sülla sella
süls pas-chets da muntanella.

* * *

Signur Peider da Pultengia
dschaiva qua a Clà Camengia:
«Sast da'm dir per che güstia
cha'ls d'Urser' han mastralia?

s'tratta qua da tschantamaints,
o da noschs impissamaints?
Ais la nouva propi vaira
retschevüda be her saira —
vôn els d'nus as separar
sainza gnanc' ans salüdar?
Que nu poss chapir — pel
tonder —
ma bainbod gnins our dal
bonder.»

Clà Camengia, qua respuonda:
«Vossa Grazcha! Bain avuonda
sun eu uossa infurmà.
Our da que chi vain tschantschà,
massa cler be resultescha
cha la Val voul zuond in prescha
da la clostr' as separar
e cun l'Uri s'alliar.

D'ans ed ans, sco S'ais palais,
già lavura l'Uranais
per rivar o bod o tard
in possess dal pass Gotthard. —
El nudraja viva spranza
d'augmantar qua sa pussanza,
per liar la Leventina
cul aual da Val Scalina,
per retrar sül cuolm il dazi
chi partain a nos San Plazi.
Quels dad Uri sun gotrus,
ma plü mals, plü fermes co nus,
san salvar lur interess
e lavuran cun success.» —

«In Ursera», qua replich
signur Peider, «chi traficha
uschè mal cun noss sudits
per t'ils render uschè grits?
Nun avain nus approvà
tuot ils drets ch'els han iertà?

Nu pon els in libra val
 svesa tscherner lur mastral?
 Ha la clostra fat 'na jà
 alch chi'ls vess dischvantià,
 dat molesta cun gabellas
 o gnü otras giarbinellas?
 I nun han pelvair radschun
 da portar almantaziun. —
 Lur naziun e lur linguach
 stan cun nus in vegli'alach.
 Sco las mammas da Rueras
 sun las mammas, las Urseras
 eir rumantschas; lur uffants
 sun rumantschs, sco'ls

perdavants,
 han iertà ün'aversiun
 per ils Svobs e lur naziun.
 Nu sun els stats da cuntin
 inimis sün mort e fin?
 Nun als dà que töss-chantöm
 cur ch'els odan tudais-chöm?
 Quels d'Urser' e quels da Wasa
 dessan tgnair insembel chasa?
 Sun sco chan e giat, dal bun,
 in iertada aversiun.
 Els as puognan e's cumbattan
 cur chi's scuntran, cur chi's

chattan.» —
 Clà Camengia qua respuonda:
 «Voss sudits san bain avuonda
 quant ch'els han dad ingrazchar
 a la clostra. — Ma lur far,
 lur character da preschaint
 port' ün oter fundamaint.
 Que ais be la conseguenza
 da la guerr' e pestilenza
 cha lur pövel ais dvantà
 schminui e sparpaglià,

cha Tudais-chs sun arrivats
 in lur val e s'han chasats,
 gnüts patruns, sco va sül muond,
 d'üna granda part dal fuond.

Quels Tudais-chs sun hinderses,
 ma dominan l'interess.

Regimaint e bains cumüns
 toccan bain als vegls vaschins,
 ma la gliעד activa, nouva
 chi lavura, chi as drouva
 ha la roba, l'influenza —
 ed intant in decadenza
 croudand noss sudits, spogliats!

Lur character, qualitats
 uoss' as perdan d'ün cuntin
 fin chi rivan al tapin
 cha'ls Tudais-chs, ils vagabunds,
 mettan suot als oriunds.

O! s'pudess avoir la spranza
 cha meis quint gess in fallanza!
 Vossa Grazcha, signur Peider!

Be la clostra po güdar,
 sch'ella less s'affatschendar,
 nos destin pigliand a cour.

Vossa Grazcha nu dess tour
 brich in mal meis franc

discuors,

ma'l regnar da noss signuors
 vala pac. Schi quels protegian
 ils Tudais-chs e nun inclegian
 brichafat nos püt da vista
 e'ns maltrattan a la trista.

Sun cun Uri alliats,
 cun Tudais-chas maridats.

Quellas tiran sù uffants
 chi nu san dals perdavants.

As turpajan dal rumantsch
 sco scha'l füess già müf e rantsch.

Schi l'intera giunkeraglia
 nun es oter co racaglia
 bè tschavatta, s'installaja
 sco ils Svobs, be svob balbaja.
 Varsaquants dals giuvens purs
 imiteschan ils signurs
 s'crajan grands, i'l cheu da

cribel,
 da gnir Svobs plü svelt
 pussibel. —

Nossa glied degenerada
 pluffra ed intudais-chada,
 avant tuots: mastral de Moos,
 cul cheu stort, davant-davos
 ha urdi il tradimaint
 chi'ns imnatsch' in quaist
 momaint.

Eu fetsch spranza — que es
 sgüra —

chi survegnan tuots la plüra,
 cur chi vezzan signur Peder
 arrivand sün seis puleder.»
 Signur Peder ingrazchaiva
 al masser, e quel ludaiva
 per la tschantscha da franchezza
 per l'amur ed arditezza
 flammagianta per seis pövel
 in ün cour sincer e nöbel.
 E durant ch'el chavalgiaiva
 ed intant ch'el ponderaiva
 che masüras tour cun

schlantsch
 per salvar il vegl rumantsch
 vain sul plant e si' udida
 da sa mamma là chi crida
 aintasom il laj sper via —
 larmas spür melanconia,
 da sa mamma chi s'almainta

ch'ella saja maltrattada
 dals uffants abandonada! —
 L'aua quaida reflectaiva
 a l'abat chi chavalgiaiva
 ed ils homes a la riva
 admiraivan sa sumbriva.

Tuot dandet il Jon Pultengia
 as volvand vers Clà Camengia:
 «Scha'ls d'Ursera as turpajan,

schi pudain nus avair vajan.
 Iminchün da nus s'algora
 quant cha quella val balorda
 da chefar ha dat a nus.

Che viadis zuond privlus
 cha noss tats han stuvü far
 per l'Ursera preservar,
 per l'Ursera cussalvar
 da la bes-cha furibonda
 chi nun ha mâ plü avonda.» —

«Macla, nus t'lavain davent»,
 clam' il pader assistent.

«La terrada d'Hospental,
 la sconfitta dal mastral
Tin da Sax, meis tat già mort —

I s'ha fat ad el da tort
 plü co ch'el vess merità. —

Ma il Tin ha reparà
 si' onur, e gnü la glorgia,
 s'curunand cun la victorgia
 da Realp, el chi culpant,
 ündesch ans get murdieuand.

Meis confrar Beat da Funs,
 quel poet chi fa chanzuns
 ha güzzà la penna sia,
 miss quists fats in poesia.»

Tuot chi tasch' e taidl' attent
 per respet da l'assistent.

Uossa dà il de Zignà
 hom robust, maleducà
 a Jachen Fiergna de Bugaus,
 bricha main maltrat e faus,
 aint pel flanc' na chandunada
 sco per segn. In üna jada
 il Burgaus dà'n pitschen sfrign
 e cumainza da malign:

La chanzun dal Tin de Sax.

«Mastral de Sax, mastral de Sax,
 tü est be bottas, tagls na pacs,
 ingio hast noss' armada?»

«A Hospental terrada.»

«Ingio hast tü ils paders?»

«Els sun in mans dals laders.»

«Che sbassast tü ta tschera?

Ingio hast la bandera?»

«Ad Altdorf sülla plazza,
 i'i vent ella svolazza.»

«Che fan quels dad Ursera?»

«Els stendschan in fümèra.»

«Ingio sun quels dad Uri?»

«Els vegnan sur l'Alpsura.»

«Mastral de Sax, mastral de Sax,
 schi penda't sü per ils corvs racs.

Nu gnir davant il pöbel!

Che't güda d'esser nöbel?

Che güda tia spada,

nun ais nemain güzzada.

Che portast tü chaplina?

Quell' es tuot da ruina.

Che vala tia bratscha?

quell' es sco misra sdratscha.

Mett' üna pezza d'rascha
 sü'l pet e fa curascha!»

Mastral de Sax, mastral de Sax,
 pigli' uoss' il sach d'murdieu

be stracs

e va per la murdieua
 teis merit be at sieua!

Hast fat tanta canera
 e pers la Val d'Ursera.

Tü hast tradi la terra,
 occasiunand la guerra,

laschè l'inter' armada
 a Hospental terrada.

Las guaivdas chi süspüran,

ils orfens chi indüran,

nü pon mai cun lur larmas

lavar darcheu tas armas.

I maclan be cun dischonuors

il nom «de Sax» pels posteriours.

* * *

Pacs chantaivan la chanzun,

leger brich nun eir' il tun

cur cha'l pövel nosch, grosser

dà seis giaps e sgrigna bler.

Que rendai' il de Bugaus

sco la fiergna rac e faus,

lamantus, martirisà

secundaiv' il de Zignà;

uoss' ün sbrajed uoss' ün dschem

squasi sco ün requiem,

e davo ün grip paraiva

üna vuolp chi respuondaiva.

Ed il pader assistent

quel tadlaiva pac gugent.

Be l'abat als campiuns

pardunaiva lur chanzuns.

* * *

S'abalchada la rumur,
intunesch' il chantadur
Gion de Runs, giò da
Chartatscha

cun rainta, leida fatscha
e cun vusch sonora, clera,
sco trumbettas illa guerra
üna lingua plü legraivla
ed als paders plü plaschaivla,
verva viva e pumpusa
d'üna luotta gloriosa,
melodia giubilanta
da la pizza strasunanta
sco las tübas giò da l'alp:

La victorgia da Realp.

La festa da San Plazi
l'abat avai' udi,
cha quels dad Uri hajan
ün plan malign urdi:
Da tour aint cun indschign
il pass da l'Avellin,
d'impuoner a la val
tributs e tribunal.
Qua ha il bun San Plazi
il pövel sudantà
cha tuot per as defender
subit as ha pinà.
L'Ursera ha la punt
dal diavel furibund
cun homens occupà,
a temp per sai salvà.

Il di da Soncha Frena
ad uras da mamvagl
arrivan quels dad Uri,
sco ün tremend trabagl,

as schlantschan vers la punt,
s-chatschand ils noss amunt,
ch'els han ils tachs battü
sur Val Scalina sü.

Mastral Guglielm Pultengia
champaiva suot Realp;
el eira cun l'armada
la not gnü nan sur l'Alp,
cun nöbels campiuns,
ils megliders dals Grischuns,
culs purs da la Chadè,
robusts, spennats da chè.

Veziand a quels d'Ursera
in fügia sü pel plan,
d'agüd, Guglielm Pultengia
ad els ha sport il man,
lur fügia balchà,
la temma s-chatschà,
t'ils tut in protecziun
e dat ad els staziun.

Las rotschas uranaisas
dan man pels assagrir.
Il tor da las Surenas
cumainza a mügir.
Sül plan sta uossa franc,
pardert a spander sang
ün tröp da mincha vart
cun lantsch' ed alumbard.

Ils valorus s'stanglaintan
cun pondscher ed as dar.
Ün nu vulaiua ceder
e tschel mâ brich tschessar.
Ün gniva trafichà
e l'oter cupichà.

Ils prats sun sanguinats
 plain morts e plain blessats.
 Qua clam' il chapitani
 Guglielm cun ota vusch:
 «Mettai la dainta crotscha
 süls gotters là in crusch!
 Sagli viedaint i'ls gruogns
 e dat cun peis e puogns,
 chargiai sco da cumün
 cun forza ün per ün.»
 Sco lufs aint illa scossa
 attachan els als spruns.
 La rotscha es bod scossa
 e schmers sun ils minchuns.
 Uschè han assagli
 ils purs da la «Cadi»,
 furius i'l battibuogl
 siglind vers il stranguogl.
 Forand cun sen pervers
 a dret ed a travers.
 Qua il pajan da Medel
 ha rafilà ün plunt
 al gross eroe de Wasa,
 cha'l get culs peis amunt,
 ün d'Attinghaus stranglà,
 güraders blers coppà,
 avant co svesc murir
 a dudesch fat spartir.

Qua ha Gudench de Peisel,
 ün nöbel campion,
 scornà il tor dad Uri
 e tut il canafun:
 Ma brich pudü mütschar,
 la vita stü laschar,
 tendschand il canafun
 a Gelli de Chaschliun.

M'alur' han quels dad Uri
 dat vouta, per s'retrar,
 s'inaccordschand pür uossa
 chi's po suvent sbagliar:
 els vaivan ils Rumantschs
 retgnü per müfs e rantschs.
 Quels vaivan hoz mussà,
 ingio chi stan da chà!

Qua ha il tor dad Uri
 fini da scornigliar.
 Il di da Soncha Frena
 ha el stuvü filar
 fich malamaing trattà,
 be sgraffels e scornà
 giò per la punt dal diavel! —
 Pür tuorna, cha't dain pavel!

* * *

Tuots chantan la chanzun.
 Seis plain e leger tun
 resuna tras la val,
 rebomba dal Crispalt,
 respuonda dal Crestalt,

vaiva strusch fini dal tuot
 suot la tegia da Calmuot.
 Quia as derva la vallada
 tuot l'Ursera vain in strada:
 ses pradatschs cun la planüra
 i'l savuogl da pizza s-chüra;
 e la Reuss, seraina, blaua,
 chi sgulatta là si' aua,
 culs chanals per la cuttüra
 chi resvaglian la verdüra
 e mantegnan la fainada
 cur la spuond' es arsantada.
 Là in bröls, immez la prada,

trais cumüns stan in parada,
 intschantats da pizza trida.
 Andermatt là aint cupida
 ot giodim davo ils taivs,
 chasas cuccan our e saivs.
 E Realp in sa cuttüra
 sper la selva verda-s-chüra
 e la tuor da Hospental
 chi straglüscha tras la val. —
 Ma giodim incunter Uri
 nun as oda bun auguri.
 Là rumura Val Scalina,
 invelada in brantina.
 E dal spi l'abat, sco l'aglia,
 guarda giò in müravaglia.
 Sia terra el admira,
 in contuorbel — e suspira,
 ed al pader Planca drizza
 el quaists plets cun ögl chi

Quaista terra tant beada
 gniss d'la nossa s-charplinada!
 Quai mai plü nu lain patir;
 meglder batter e murir!

Pader Planca tschögna: schi,
 cun seis cheu già ingrischi:
 «Grazcha nu savain ingüna,
 per possess iertà in chüna.
 Que ad els sarà palais;
 chi vegnan pür ils Uranais!»
 Uoss' as volva, lur' as renda
 signur Peider giò per senda
 da Sualau, sur craps tagliaints
 cun seis homens serviaints.
 Üna via sfadiusa
 tras la blaisch uschè crappusa,
 costa taisa da stipüras
 chi sdarlossa las lisüras.
 La puobaglia giubilescha
 e descend' in ferma prescha,
 ma'ls plü vegls cun pass pesant,
 van plü plan pels grips as
 tgnand.

frizza: Lura rivan fin giò'l plan
 pro las chasas dal schiran,
 là ingio chi's paj' il dazi
 per il transit a San Plazi.

* * *

Co cha'ls d'Ursera fan mastralia.

Davant la porta granda dal Crap da Hospental
 es hoz la radunanza dals homens da la Val.
 Ün tröp da milli lingias ais là sül plaz d'cumün
 fand rinch intuorn la buorra; hoz sgür nu manc' ingün.
 Dasper la buorra staivan ils libers vegls vaschins
 ed our d'intuorn ils esters e simpels fittadins.
 E sper la buorra spetta — cun sguard sever e fiss
 il cheu da quels dad Uri, signur mastral de Friess.

E sün la buorra siglia de Moos, eir el mastral,
 vesti in rassa naira — cun l'uors sül pectoral
 chi'l pin tain in sa tschatta — e'l fuond in pür s-charlatta.
 E l'hom chi porta l'uors cumainza seis discuors:

«Undrats signuors dad Uri,
 Vus otstimà prasuri,
 bainvgnüts a Hospental,
 ün ot bainvgnü, vaschins,
 vus homens da la Val,
 tant nöbels sco cumüns.
 — Undraivla radunanza,
 siand tras confidanza
 vos zuond indegn mastral,
 parsura ufficial,
 surpigl eu, cun lubgentscha,
 da's metter in preschentscha,
 suotmetter e propuoner,
 sainza sulet disponer
 als homens qua preschaints,
 in quaista val sezzaints,
 ils quals sun suottamiss
 al stab dal signuradi,
 ma han cumplet permiss
 dals drets da vaschinadi
 l'urgenta occasiun
 da far ün' Uniun
 cun Uri, nos vaschin.
 Fetsch quai sün buna fin.
 Vus homens da la Val!
 Ingün nu po negar
 nos dret da'ns alliar!
 Quel dret ais tuot perfet
 que s'di eu cler e net,
 dals rais documentà
 e tschient jà approvà.
 Nus vain teras muschinas
 da quellas pergiaminas. —

Ils paders da Müstair
 crajan bainschi d'avair
 tscherts drets sül regimaint!
 Quels valan pel preschaint,
 ma be in fin cha nus
 cun star modests e prus
 soffrin l'avuadia,
 vertin lur signuria!
 Il sögl da vossa val
 terratsch ais imperial
 e be l'imperatur
 ais nos suprem signur.
 Bain han noss perdavants
 giodü ün pèr tschient ans
 la protecziun clostrala
 ed in virtüd legala,
 portà la consequenza
 da tala dependenza.
 Ma quell' advocatura
 ais statta be procura,
 procura per l'Imperi
 o simpel ministeri
 in nom e competenzaza
 dal rai, in si' assenza,
 pussanza imprastada
 chi sto gnir tuornantada,
 pussanza, dschand sumaglia,
 sco quella da famaglia,
 chi fa tuot la fatschenda
 sco cha'l patrun pretenda.
 Vus homens da la Val!
 giodais la libertà
 daspö ch'Ursera sta.

Que ais adüna stat,
 daspö cha Andermatt,
 Realp e Hospental
 existan illa val.
 Mai nun ha insagià
 nos paur la servitüd,
 nos pövel mai portà
 ils frains da sclavitüd.
 La tuor chi guarda giò
 sün nus tant sü da cho .
 stu vess ans dir: adüna
 ha qua la gliעד cumüna
 tenor üsanza e vegls pats
 salvà cumön, regnä seis fats,
 tschernü a tuot seis officials,
 tuot seis güraders, seis mastrals,
 e que cha'l pövel decidaiva
 que eira ledscha ch'obliaiva
 signur e paur, l'abat suraint,
 que eira ledsch' e tschantamaint.
 Qual es ün megl der mussamaint,
 vus homens tuots aquà
 per vossa libertà?
 Bain existiv' il cundimaint
 cha nos mastral regent
 retschaiva dal convent
 il nöbel dret da spada —
 sco forza imprastada
 dals rais e da l'imperi.
 Perquai sto nos mastral
 cun tuot il decasteri
 davent da Hospental
 as render a Müstair,
 per là, tenor üsanza,
 la spada obtegnair.
 Ma paca importanza
 ha tscherta quel viadi.
 Ils drets da signuradi

concess als vegls abats,
 sun be formalitats
 e perdan ünsacur
 lur forza e vigur.
 Las decisiuns crodadas
 ston gnir d'els approvadas
 e multas ed etschüdas
 ston gnir arcugnuschüdas.

Perquai, laschai ch'eu's dia,
 po sgüra eir far lia
 cun l'Uri nos cumün
 sainza far tort ingün;
 quai sainza dumandar
 l'abat per permischiun
 e sainza violar
 seis dret da protecziun.
 Quai ch'ais tax' e gabella
 d'la clostra dain ad ella!
 Ingün nu voul pretender
 il lur vulain nus render;
 ma nossas competenzas
 vulain nus cussalvar,
 in tuottas occurrenzas
 decider nus, e far
 quai ch'ais in noss' favur
 e viver in onur.
 Vus homens da la Val!
 L'abat in ans passats
 ans ha mal surdovrats:
 fundà ha'l uniun
 cul pövel là da Trun.
 Che'ns porta quella lia?
 Eu pens: sgür be fadia,
 disturbis e sürpraisas!
 Che novas intrapraisas
 cha el cun quai gurbischa
 ingün qua nu chapischa.

Là aint i'ls precipizis
 cupidan ils orizis.
 Là s'fuorma s-chüra tschiera
 e vain nan vers Ursera,
 là nascha la brantina
 chi's plach' e'ns dà braïna.
 Là s'sduvlan ils sulvadis
 orizis ed oradis.

Là giò per las ruinas
 s'avanzan las lavinias.
 Da là vain inamöd
 bler tavellöz, ma vöd.
 Vus homens da la Val!
 Adün' han baps e figls
 cun l'Uri gnü scumpigls,
 dispittas e baruffas,
 noschs plets e greivas zuffas,
 perche la malavita?
 perche tant' ir' e lita?
 Perquai cha'ls buns abats
 nos pövel sü frizzaivan,
 quel saimper cumplichaivan
 in lur ostilitats.
 Vus homens da la Val!
 Nu lain nus stabilir
 la pasch ed ans cunvgnir
 da schmetter la discordia
 e viver in concordia,
 in pasch ed abinanza
 cun nossa vaschinanza?
 Perquai, cumpatriots,
 decider lain nus hoz
 masüras ch'impromettan
 la pasch cha tuots aspettan
 pro nus e'n Val Scalina
 per hoz e per adüna.
 Vus homens, eu crajess
 cha tal liam spargness

blers dans ed eir sconfitta
 ed ün sco tschel profita.
 Vus homens! mastralia!
 per buna pasch fundar
 cul Uri, nos confrar,
 vulain nus far 'na lia!»

* * *

Il pövel avaiva
 güzzà bain l'uraglia,
 tatlà cun mürvaglià,
 cun schmagna e brama
 la nouva proclama
 dal cheu dad Ursera.
 Il pövel coschaiva,
 tremblaiva, dschemaiva
 da trar decisiun
 in tal' questiun
 e tuot disputaiva
 e gesticulaiva
 sco schurm' infuriada
 dal tuot s-chadainada.
 S'alvand sco'n orizi
 s'augmaint' il sbragizi,
 s'cumpigl' e's sgurdina,
 perdand chavazzina.
 Ils clams dvaintan grits;
 I's fuorman partits.
 I creschan las fottas,
 i's pinan già bottas
 d'artschaiver e render,
 culs puogns da defender
 scodün l'argumaint
 chi al para dezaint. —
 Dandet tuot sta quet.

* * *

Friess, mastral dad Uri, staiva
 sün la buorra, s'inclinaiva,
 sün seis mans pozzà predgiand
 per tudais-ch, e sdarlossand
 vi e nan la rassa melna,
 rassa melna sco pür aur
 intessüda cun ün taur.

«Homens libers da la Val,
 na ch'eu saja vos mastral,
 na ch'eu poss' As cumandar,
 ma das-chess eu be s'cussgliar
 a vos bain e vos salüd

d'acceptar nos bun agüd.

Eu s'cussagl e di a vus:
 s'alliai e stat cun nus.

Vossa val es situada
 i'l ravuogl da nossa terra
 e dependa, isolada
 tras muntagnas, per la guerra,
 pel commerzi e transiun
 be da nossa protecziun.

Che lais cuorrer sur l'Alp sura
 tras navaglias e lavinas,
 in misiergias e schaschinas?

Nu stain nus plü damanaivel,
 nu füss que plü cumadaivel
 dad avair ün tor sur porta,
 innatschand cun corna storta,
 da retschaiver l'uors da Berna
 e las lantschas da Lucerna
 in agüd per as defender
 scha ün ester less offender
 vossas veglias libertats?

Eremits sun voss abats;
 els cultivan la virtüd,
 pissereschan pel salüd.

L'incumbenza ais dals paders
 tschert da convertir pechaders,

da spendrar noss padernuors
 da l'infiern e sas duluors.

Sgür l'abat nun ais tant pratic
 e düsà cul muond glünatic.

Per restar independent
 s'stoja gnir impertinent,
 per mantgnair la libertà
 sco sulvadis star stinà.

Libertats sun garantidas
 be cun puogns e cun feridas!»

«Noss abats sun fermes
 avuonda!»

üna vusch dad ot respuonda.

«Plajas, bun ami, savain nus
 eir partir oura pulit.

In quel grà, mastral, avain nus,
 craj eu bod, ün bun credit.»

Qua e là scuttöz s'alvainta,
 ma de Friess disch sainza

stainta:

«Ducas, cunts, rais e baruns
 regnan in tuot ils chantuns,
 tschütschan oura la puraglia,
 mettan l'hom cumün in paglia,
 tuot intuorn sta la gianüra
 suot dür giuf, crid' e suspüra.
 Homens libers dad Ursera!

Eu nu less be far canera,
 eu nu less be am lodar;
 ma s'das-chessa dumandar:

Chi defend' ils interess
 dals cumüns cun grand success,
 chi fet fin a grandaschia,
 chi ha miss in decadenza
 ils baruns e lur nöblia
 e las tuors d'impertinenza?

Chi — be cuort — deliberescha
 da dolur e da cuntradi

hoz ils pövels, ils unescha
 e s-chaffischa ün nouv stadi
 süllas alps — in libertà,
 scha na nus — dit la vardà!?»
 Üna vusch güzza, tagliainta
 tras la fuolla qua s'palainta:
 «Uoi, d'la Lia Grisch' ils paurs
 nu sun neir damain co'ls taurs,
 nun han neir be ossa müffa,
 nu svolazzan sco la füffa!»
 «*Vossa* lia ais resch nouva»,
 il mastral de Friess cumprova.
 «*Nossa* lia es approvada
 e cun sang ferm sigilada.
 Nus avain in tschient battaglias
 tuots baruns sternü in scaglias,
 e güdar savain per tschert
 a minchün chi ais pardert,
 voul cun nus as alliar,
 esser liber e restar.
 Homens libers da la Val,
 che'ns stimaivat uschè mal?
 Nu stat qua cun tant astent,
 consternats e plain d'spavent,
 a voss dubis mettai frain!
 sgür cha nus vulain vos bain!
 Lessas litas, lessas zuffas,
 las dispittas e baruffas
 da noss vegls sun invlidadas,
 ed i restan suotterradas.
 Voss abats han in quel grà
 franc dalönch tuot invludà.
 Eir nun ais plü vos convent
 brichafat tant disfident
 culs pajais confederats.
 Voss abats s'han alliats
 cun Glaruna e Turi
 ed eir Sviz ais lur ami.

Eir cun Uri üna lia
 augmantà ha l'armonia,
 eir scha plü dad üna jada
 ans vain dats 'na s-charplinada!
 Homens libers da la Val!
 In quaists temps tant
 malmanaivels
 ston ils pitschens, ston ils
 flaivels
 s'alliar, insembel star,
 sch'els lur drets vöglian salvar.
 Pur s'allia qua cun pur,
 e signur cun il signur,
 flaivels pon uschè gnir fermes
 e star sgürs dadaint lur terms.
 Nossa lia muossa cler
 co cha'l pac po crear bler.
 Che cha'ls pitschens san tuot far
 pon ils Svizzers cumprovar.
 Vögl conclüder per intant,
 ed a tuots eu racumand
 da bain ponderar la chosa,
 scha l'es güst' o scha l'es fosa,
 cha minchün s'persvada svesch
 che chi ais seis interess.
 Less be dir da reflettar,
 na ch'eu less inchün sforzar!»
 E' mastral de Friess s'retraiva
 giò d'la buorra, sgualattaiva
 bricha mal seis tor dad Uri.

* * *

Silenzi regnaiva
 qua aint il rudè,
 schi dit vaiv' el bê!
 La verva retgnaiva
 il sen da scodün
 signur e cumün.

Cul spiert in fermanza,
 tuot lur discrepanza
 paraiva tschessada,
 paraiv' invlödada.
 Già s'od' a sbragir
 als giuvens in gir:
 Cun Uri, cun Uri,
 cun Friess lur parsuri
 vulain ans unir!
 Qua vegnan ils vegls
 e volvan lur ögls,
 dumandan als figls:
 Che ha quel tschantschà,
 che ha'l tavellà.
 Tudais-ch nu savaina,
 avuonda per quel,
 cul buonder qua staina,
 che tschantscha quel bel?
 Schi dit' ans, schi dschai,
 a nus explichai
 co chi's cuntegna
 e che ch'el mantegna.
 Pledà ha el frais-ch,
 sch'eir be per tudais-ch,
 manaivel e spert,
 probabel pardert.»
 E sün decleranzas
 da lur figlianzas
 cumainzan ils vegls
 a lagnar a lur fegls,
 cumainzan ils veders vaschins
 dad Ursera
 tremenda canera.

«L'abat da Müstair
 qua ha da giodair
 ils fits e la taglia
 da nossa puraglia,

las deschmas tschantadas
 sün nossas chasadas.
 Nus eschan sudits
 dals sonchs eremits,
 sco noss perdavants
 avant milli ans.
 La crusch da San Plazi
 retira nos dazi.
 L'abat ha la spada
 a nus imprastada
 e brich il mastral.
 La tuor d'Hospental
 partegn' al signur!
 Là sta seis magiur
 cun plaina pussanza
 sün noss' appartgnanza.
 Cha'l Gelli de Moos
 as retir' inavos
 cun seis tavellöz
 e tuct baderlöz.
 Chi voul denegar,
 chi voul dispittar
 cun gnifs e cun gests,
 documaints ed attests
 e'ls drets dals abats?
 Que sun be noschdats!
 Que ais tradimaint!
 Nu vais fundamaint
 scha's lais almantar!
 O lais bandunar
 ün nöbel patrun
 vus, sainza radschun?
 Avais dumandà
 a l'abat permissanza
 da far allianza?
 e s'ha'l declerà
 cun quai perinclet,
 mussand seis dalet?

Co cha l'abat da Mustèr ja dar la vouta.

Intant chi s'agita sün plaz la gianüra
 traversa l'abat a chavagl la planüra.
 Ils hobis festinan, sbuorfland in s-chimada.
 Lur fiers battan fö, sdarlossand salaschada.
 L'abat in garacho — puolvrera s'alvainta —
 I's vezza straglüschs d'la guerresc' ornamainta.
 Al pövel cumpara'l, passand la Crastatscha,
 dandet sün il muot be sur el ed in fatscha.
 Il pövel vezziand seis patrùn in attaisa
 rest' instupi cun ün clam da surpraisa,
 güst sco la boda, d'ün grip retegnida
 chi's ferma dandet cun tremblanta scruschida,
 uschea s'intoppa la fuolla eir ella
 la spüffa tuot stutta 'na pitschna urella,
 ma lur' as spart' la, as zavra be sves
 minchün da la vart da seis interess.
 Ils homens dad Uri cun Gelli de Moos
 han pers il curaschi e van inavos.
 Ils homens rumantschs, ils vegliuords dad Ursera,
 s'avanzan in fand gloriusa canera
 e sbrajan: o guarda l'abat chi arriva!
 Eviva la clostra, Pultengia ch'el viva!
 As mettan in lingia e fuorman spaliera,
 avrind al signur ed als seis la barriera.

* * *

E l'abat, sco per far termagl	e munta là, manaivel, spert
descenda svelt da seis chavagl,	sül tschep cun cour energic,
sta ferm in pè sün seis terratsch	tschert.
ch'el liberar voul hoz dal latsch	Seis ögl patern dà ün viv sguard
chi han urdi ils Uranais	sco sajettöm da mincha vart
e cun mastral de Moos han tais,	intant cha sia barba grischa
e passa lur', il man dozà	i'l cler sulagl stupend
e bendind il paur fidà	straglüscha.
vi tras la fuolla separada,	E danöv doz' el seis man
vi vers la buorr' abandonada	e pleda cler, dad ot e plan:

«Vus homens da la Val d'Ursera
che lais cun quaist imbruogl da
guerra?

Es gnü davo il Piz Scopi
l'ultim güdizi, l'ultim di?
Da quai her saira vi Müstair
nu'ns persögnaivan nus pelvair.
Che mâ avais da criticar
da nos confar e demanar
cha vus vais qua hoz radunanza
sainz' avisar la suprastanza.

I'ns vain avant zuond suspettus
cha vus vais fat tuot adascus.
Co nun onura vos mastral
hoz bricha seis patrùn feudal?
cha el negligia tuottavia
las reglas da la curtaschia,
nun am salüda, benevainta,
tenor la fuorma ch'ais dezainta,
nu'm tain la staffa, sco stu vess
ün vair vasal sün *meis* possess?
Mastral de Moos, che fast tü là,
cun *mia* mantella inspadlà?
scha tü hast alch, sül post at

dosta,

fa là teis plant e dà resposta.
Est sgür tü dad avair radschun
in t'almantand da teis patrùn?
de Moos, a tai t'pigl nan sever
e tegn drettüra vi Mustèr.
Schi, eu t'achüs da felonìa,
a tai e tuot la cumpagnia.

Cha chi chi ha noscha conscienza
cumainza cun la penitènza!»
Ses homens, udind quell' imna-
tscha mordainta
bandunan de Moos — e quel as
spavainta.

L'abat cun il daint il de Friess
designescha

e plain d'ironia el cuntinuescha:

«Ma là davo il traditur
vez eu ün oter grand signur!
Sajat bainvgnü, mastral de Friess
che dschais da bun? Che incurris
in Val cun vossa cumpagnia?
Vus vaivat sgür sbaglià la via!
o lais cumprar ün bouv da raz?
stuvais vus far vos tor da maz?
ma lur' as stessat adressar
ad ün bacher e marchantar!
Signur mastral, chi vess mâ cret
ch'ün Friess rumpess uschè

seis pled,

ch'ün hom chi port' il cheu tant ot
füss abel dad ingian e frod.

Vus vais, pofar, tuot involüdà
il pat, cha nus, be l'an passà
vain fat cun vus in cumünanza
ad Altdorf illa radunanza.

Là ha vos pövel ot gürà
d'laschar il nöss immolestà.

Da nu gnir mai sur ils cunfins
d'Ursera, sco fidels vaschins,
da respettar la proprietà
vivand d'amis per saimpermâ.

Vais involüdà il saramaint,
vais involüdà il documaint
cha eu e vus vain suotsegnà
e vizaversa sigilà?

Signur de Friess, id ais mal far
sch'ün in vos pled nu po s'fidar.

Scha vus dovràis il güramaint
per trafichar in tradimaint
ed as fais vair da buns vaschins
be per urdir storts e rampins.

Na, eu nu craj mâ plü cha l'Uri
 giaja d'accord cun seis parsuri.
 Eu vögl ingon, per vair sco sia,
 gnir sves a vossa mastralia,
 al pövel svesa eu dumand
 scha'l saja propi tant birbant.
 Stuvess eu lura constatar
 cha'l pövel tuot laiv' ingianar,
 schi fetsch eu pass pro la dieta,
 cha merità nu vaivat letta;
 laschai ch'eu's dia e's sapchainta:

Vus tschüffarat giò per la dainta,
 perche nus vain plü d'ün ami
 tals sco Glaruna e Turi,
 ils quals cun nus sun alliats
 e sun adüna stats fidats,
 nu vegnan stufs uschè dandet
 sco Vus, de Friess, da tgnair
 lur pled!
 Per hoz chargiai süls müls las
 chargias,
 turnand aval in vossas bargias!

Cun rabgia s'avanza, de Friess, il mastral,
 vuliand sparpagliar l'acumön d'Hospental.
 El voul cha sa glied ils attacha be früda,
 ma svelt la rotschada as spart' ed as müda.
 Ils vegls dad Ursera parchüran la buorra,
 la truppa dals giuvens perfin and concuorra,
 inclet aviand las radschuns da l'abat
 e vis da che vart chi'd ais fai e vardat.
 E sco duos mattatschs surprais in baruffa
 ston Friess e de Moos finir cun la zuffa.

Signur Peider uoss' as volva
 vers seis pövel e dissolva
 cun radschuns da fundamaint
 ils sens prais in dschorvamaint,
 implantats i'ls cheus dals purs
 tras las tschantschas dals
 signurs.

El sclarischa sü ils fats
 e refüsa las nardats
 chi vulaivan far valair
 per frizzar cunter Müstair.

Signur Peider pleda chöntsch,
 sia vusch s'oda dalöntsch.

Signur Peider sa, sco pader
 co chi saja da persvader.
 Tuot rabatta franc e frais-ch,
 per latin e per tudais-ch.
 Mincha pled: üna ferida
 tant pel cour co per l'udida.
 Uossa tschantsch' el eir
 rumantsch
 cun seis verv pozzà, plain
 schlantsch:
 «Clà Camengi' am confidescha
 cha la lingua alvantescha
 tanter vus las confusiuns;
 cha'l cuntrast da duos naziuns

e'l caracter vegl offerir
als dad Uri, quists schnattats
chi baderlan da virtüd
mo as spordschan sclavitüd?» —
E l'abat s-chodà exclama,
in sa vusch sun fö e flamma:
«Homens libers da la Val,
uossa vain vos pled fatal;
eu pretend be cuort e spert
üna tscherna, ma dal tschert.

Laivat, homens da la Val
star sü dret, sco'n bun vasal,
arcugnuoscher il pudair
da la clostra da Müstair
e seguir la nöbla crusch
da San Plazi — o dar vusch
là al tor da quels dad Uri? —
Eu's dumand quai sco parsuri
as laschand la libertà
da far vossa voluntà.» —

La fuoll' animada, s-chodada, tamfitscha,
as fa vers la buorr' ed in lingia as squitscha,
ils vegls ouravant ed ils giuvens davo,
perfin varsaquants dals Tudais-chs as fan pro
e claman e sbrajan in cor d'üna vusch:
«San Plazi, San Plazi, nus lain tia crusch!»
Ils vegls as rebalzan amo üna jada
e claman cun verva stendüda, s-chalada:
«O mamma rumantscha, o pled da la chüna,
nus lain tia tschantscha salvar per adüna!»
Cuntaint descenda l'abat giò dal buor
e va cumpagnà dals sudits in la tuor,
fa far üna festa cul pövel fidaivel,
cul pövel sincer e d'ün spiert radschunaivel.
De Fries, il grand sabi, cun sas capriolas
banduna la plazz' as sgrattand las tratscholas
e Gelli de Moos, quel festina suainter
cun presch' uschè granda da's rumper il vainter,
e sperta sparischan ils homens «dal muni»,
quels vils intrigants, suot ils grips dal dimuni.